

Waar komt mijn familienaam voor? Automatische kartering van de geografische spreiding van (types) familienamen in het Nederlandse taalgebied.

A. Marynissen

Summary

The idea of examining the variation in modern family names from a geographical point of view is not new, but due to the use of modern techniques, name-geographic research has recently been given a new impulse. By means of a computerprogramme, linking the information of a database with the Flemish and a database with the Dutch family names to the coordinates of the municipalities, each family name or group of names can instantly be mapped out onto a computer-generated map. In this article I will firstly explain which method I use.

Far more possibilities are open than only mapping out single names in order to get to know in which part of the Dutch language area the people with this name live. A lot of family names show geographically conditioned formal and lexical variation. In order to interpret the various geographical similarities and differences in types of family names, the distribution of sets of family names that either show orthographical, phonological, morphosyntactic or lexical variation is mapped out. I will illustrate with some samples each of these four domains of name-geographic research to which the database proves to be particularly valuable.

KEY WORDS: (types of) family names, geographical distribution and variation, Dutch language area, name-geographic research.

SLEUTELWOORDEN: (types van) familienamen, geografische verspreiding en variatie, Nederlandse taalgebied, familienamengeografie.

---

* Docent Nederlandse taalkunde aan de Universiteit van Keulen

Inleiding

Het onderzoeksdomein in de taalkunde waarin de factor geografie een belangrijke rol speelt, heet "taalgeografie". In deze discipline wordt de samenhang tussen taalphenomenen die ruimtelijk naast elkaar voorkomen, bestudeerd. Het meest bekend in dit opzicht zijn de dialecten.

Hoewel de standaardtaal in Vlaanderen aan een steile opmars bezig is en de dialecten voortdurend terrein verliezen, kan men nog vaak aan iemands taalgebruik (uitspraak, woordkeuze, zinswendingen) horen uit welke streek hij afkomstig is. Minder bekend wellicht is dat niet alleen iemands taalgebruik, maar ook de familienaam (verder FN afgekort) die men draagt, streekgebonden is.

Zoals men tot vóór een aantal jaar haast vanzelfsprekend het plaatselijke dialect leerde spreken, leerde men ook de familienamen van de streek waarin men opgroeide, kennen. Voor een Limburger klinken familienamen als *Rutten*, *Bollen*, *Cleeren*, *Swinen*, *Theunissen* enz., die eindigen op *-en*, vertrouwd in de oren. Typisch West-Vlaamse FN zijn namen als *Verstraete*, *Bekaert*, *De Wulf*, *Flori-zoone*, *Vandenbussche* enz. Een Nederlander met Friese voorouders herken je aan zijn naam op *-stra*, bv. *Dijkstra*, *Terpstra*, *Zijlstra*, terwijl iemand die *Ter Haar*, *Ter Horst* of *Ten Hove* heet, naar alle waarschijnlijkheid uit Overijssel afkomstig is.

Om de intuïtie dat bepaalde FN in bepaalde regio's voorkomen en in andere niet, wetenschappelijk te onderbouwen, moet men de geografische spreiding van FN karteren. In de jaren '60 is zowel in België als in Nederland een begin gemaakt met dit soort onderzoek (een overzicht bij Goossens, 1978, pp.213-217). In die tijd was het onderzoek naar de spreiding van FN bijzonder tijdrovend: men moest manueel op een kaart van het Nederlandse taalgebied, ingedeeld in gemeenten, een symbool aanbrengen als de onderzochte FN in een gemeente voorkwam. Bovendien rees de vraag uit welke bronnen men de familienamen moest selecteren. In België maakte men gebruik van telefoongidsen, die de FN van de Belgische telefoonabonnees bevatten; in Nederland werd jarenlang gewerkt aan een repertorium waarin de volkstelling van 1947 was verwerkt. Het "Nederlands Repertorium van Familienamen" (1963-1988) is een alfabetische index van alle FN die in 1947 in Nederland voorkwamen, met een aanduiding van de frequentie van de naam per gemeente. Het is duidelijk dat men, om de spreiding van FN te kunnen karteren, drie gegevens met elkaar moet verbinden: men moet ten eerste kunnen beschikken over een zo volledig mogelijke verzameling familienamen (lijst van FN), ten tweede moet men weten waar die FN voorkomen (woonplaats van de naamdrager) en ten derde moet men weten hoe vaak ze daar voorkomen (frequentie). Wanneer men deze gegevens met elkaar combineert en ze door middel van symbolen voorstelt op een kaart van Vlaanderen en Nederland, krijgt men een visueel beeld van de concentratie van een naam(type) in een streek.

Was men enkele decennia geleden nog weken bezig met het manueel tekenen van één naamkaart, dan kan dat vandaag met de computer in minder dan één minuut. Dat het recent mogelijk is geworden om de geografische verspreiding van elke Belgische en Nederlandse FN in een handomdraai op het scherm te brengen, is te danken aan twee feiten. Ten eerste hoeft men de FN niet langer te selecteren uit lijsten op papier, maar kan nu gebruik worden gemaakt van computerbestanden waarin de Belgische en Nederlandse FN, mét een aanduiding van de frequentie per gemeente, in elektronische vorm opgeslagen zijn. Ten tweede heeft de heer P. Bijmens in 1990 een grafisch programma ontwikkeld dat de gegevens uit het elektronische

databestand koppelt aan de gedigitaliseerde coördinaten van de Belgische en Nederlandse gemeenten. Het tijdrovende tekenen van symbolen op de kaart is daarmee overbodig geworden; enkele computerhandelingen volstaan nu om in een oogopslag te kunnen zien in welke streek bepaalde FN frequent zijn.

Dankzij de introductie van de computer in het naamgeografisch onderzoek is het materiële werk om FN te karteren enorm verlicht. Met de technische hulpmiddelen die nu ter beschikking staan, is het mogelijk geworden om een synthese te maken waarin de ruimtelijke en structurele samenhang van de huidige familienamen in het Nederlandse taalgebied wordt beschreven en taalkundig wordt geïnterpreteerd. De resultaten van dit onderzoeksproject, dat is gefinancierd door het Onderzoeksfonds van de K.U. Leuven, zullen verschijnen in een "Atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied".

1 Materiaal en karteringsmethoden

1.1 Het computermateriaal

1.1.1 De familienamen

In Europa wordt Nederlands gesproken in Nederland en in de noordelijke helft van België (Vlaanderen). Voor de studie van de familienamen in het Nederlandse taalgebied is bijgevolg materiaal nodig uit twee verschillende landen.

Voor België worden de gegevens geselecteerd uit het computerbestand met de familienaam en de woonplaats (fusiegemeente) van alle Belgische burgers en het aantal naamdragers per fusiegemeente. Deze gegevens zijn afkomstig van het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) en zijn gebaseerd op het Rijksregister. Ze weerspiegelen de toestand op 31-12-1987: iedereen die op dat ogenblik Belgisch onderdaan was, wordt vermeld in het bestand. Gehuwde vrouwen zijn opgenomen met hun meisjesnaam. Spaties zijn weggelaten: de FN *Van Acker* en *Vanacker* staan dus samen onder *Vanacker*. Er wordt evenmin een onderscheid gemaakt tussen hoofdletters en kleine letters. De FN *Van den Heuvel* is opgenomen als *VANDENHEUVEL*. Het bestand bevat in totaal 56 384 verschillende FN. Om redenen van privacy is er een benedengrens aan het aantal voorkomens: slechts indien 5 Belgen met dezelfde familienaam in een gemeente samenwonen, zit de naam in het bestand. Zo zal bij selectie de familienaam van een vader met vier inwonende kinderen automatisch verschijnen op de kaart. Wij voegen er al meteen aan toe dat ook de familienamen van kleinere gezinnen doorgaans op de kaart verschijnen: vaak woont er immers een oom, een tante, een grootouder in dezelfde gemeente.

Het moet bovendien duidelijk zijn dat niet iedere naamgenoot ook een verwant is: vele FN zijn op verschillende plaatsen tegelijk ontstaan en wijzen allerminst op familia-

le verwantschap. Een FN als *Van den Berg*, die de plaatsnaam 'berg' bevat en verwijst naar iemand die op of bij een berg woonde, kan haast overal ontstaan zijn. In de Lage Landen bij de Noordzee kon de geringste verhevenheid immers als een 'berg' worden bestempeld. De hoge frequentie van namen als *Peeters* (33 170)¹, *Janssens* (32 054), *Willems* (18 360), *Claes* (16 639) e.d. is toe te schrijven aan de populariteit van de voornaam die eraan ten grondslag ligt. De genoemde namen zijn nl. "patroniemen" of "vadersnamen", dit zijn familienamen die gevormd zijn met de voornaam van de vader, i.c. *Petrus*, *Johannes*, *Wilhelmus*, *Nicolaas*, waaraan eventueel een achtervoegsel en/ of een uitgang is toegevoegd. Tot een derde van de bevolking droeg in de vroege middeleeuwen een van deze bijbelse voornamen, hetgeen verklaart waarom ze zo vaak bewaard zijn in een FN.

Wie wil weten waar in België elke naamgenoot, al dan niet familie, woont, zal daar niet in slagen door de beperking aan het materiaal dat de FN pas vanaf een frequentie van 5 naamdragers per gemeente zijn opgenomen (zie 1.2.1.); voor een onderzoek waarin de variatie binnen concentraties van types familienamen centraal staat, is deze kwantitatieve benedengrens echter geen hinderpaal, integendeel zelfs (zie 1.2.2.).

De persoonsgegevens van de Nederlanders zijn niet opgeslagen in een centraal rijksregister, maar worden door de gemeenten bijgehouden. Voor Nederland maken wij dan ook gebruik van een andere bron, meer bepaald van het bestand met de FN van alle Nederlanders die een telefoonaansluiting hadden in 1993. Dit bestand is afkomstig van de Nederlandse PTT. Het bevat de familienamen van alle Nederlandse telefoonabonnees anno 1993, met een vermelding van hun woonplaats en het aantal naamdragers dat in die gemeente woont. Ook hier is er een benedengrens wat de frequentie betreft: er moeten minimum twee telefoonabonnees met dezelfde naam in een gemeente wonen opdat die op de kaart zou verschijnen. De mazen van het Nederlandse net zijn wellicht iets groter dan die van het Belgische net, maar toch vergelijkbaar: als je ervan uitgaat dat er per familie een telefoon is en dat de Nederlandse gezinnen steeds kleiner worden (3 à 4 personen per gezin), zorgt een concentratie van 6 à 8 Nederlanders met dezelfde familienaam in een gemeente voor een vermelding op de naamkaart. Vaak zal de toetredingsdrempel nog lager liggen. In de Nederlandse telefoongids wordt de naam van de partner immers vaak expliciet vermeld. De namen van bv. het echtpaar dat als *Jansen-De Wit* in de telefoongids staat, zijn in het voor dit onderzoek omgewerkte bestand opgesplitst in *Jansen* en *De Wit*. Man én vrouw zijn dus met hun naam vertegenwoordigd. De spaties zijn behouden: de FN *De Jong* wordt in het Nederlandse bestand ook op die manier gespeld.

Het bestand van de Nederlandse PTT bevat in totaal 105 789 verschillende familienamen.

1.1.2 De computerkaart

Nederland en de noordelijke helft van België vormen samen het Nederlandse taalgebied. In beide landen hebben geografen in de jaren tachtig de cartografische gegevens van hun grondgebied op computer overgebracht. Zowel van België als van Nederland bestaat er een gedigitaliseerde grondkaart waarop de gemeentegrenzen zijn afgebakend. Deze grondkaarten worden gebruikt voor de karteringswijze waarbij de verspreiding en de frequentie van slechts één familienaam wordt afgebeeld: de vlakken van de gemeenten worden opgevuld met kleuren (zie 1.2.1., bv. kaart 1: Proost). Jammer genoeg sluiten de kaarten van België en Nederland niet op elkaar aan, daar beide landen een verschillend projectiesysteem hebben gevolgd. Een overkoepelende kaart van België én Nederland met de indeling in gemeenten is niet voorhanden. Een kaart die het hele Nederlandse taalgebied omvat, is de zgn. "Kloke-kaart". Deze kaart is in de jaren twintig ontworpen door de dialectologen Kloke en Grootaers, die er de resultaten van dialectenquêtes op afbeeldde. Ze verdeelden Nederland, Vlaanderen én Frans-Vlaanderen in vakken en kenden aan iedere gemeente een eenduidige letter- en cijfercode toe. Voor het familienamenproject gebruiken we de computerversie van deze kaart, die in het dialectologisch onderzoek nog steeds wordt gehanteerd. Om de symbolen zo goed mogelijk tot hun recht te laten komen, houden we de achtergrond sober: enkel de grote rivieren en de provinciegrenzen worden aangegeven. Het is niettemin mogelijk om ook de kleine rivieren en de precieze ligging van de gemeenten, gemarkeerd met puntjes, op te roepen.

Deze kaart van het Nederlandse taalgebied omvat ook Frans-Vlaanderen, waar een steeds kleiner wordende groep ouderen het oorspronkelijke Nederlandse dialect nog kent, maar niet Wallonië. De Waalse FN en de Vlaamse FN in Wallonië verschijnen bijgevolg niet op deze kaart, maar kunnen desgewenst worden opgeroepen op de kaart van België met de indeling in gemeentegrenzen.

1.2 Karteringsmethoden

Op dit ogenblik zijn er twee versies van het karteringsprogramma, die elk voor andere doeleinden zijn ontwikkeld. Bij het grote publiek is er vooral vraag naar naamkaarten waarop de verspreiding van één FN is afgebeeld (1.2.1.); voor taalkundig onderzoek worden FN gegroepeerd op basis van formele kenmerken en variabelenkaarten gemaakt waarop verschillende types FN door middel van symbolen worden weergegeven (1.2.2.).

1.2.1 Naamkaarten met de verspreiding van één familienaam

1.2.1.1 VOORSTELLINGSWIJZEN

De populairste voorstellingswijze is ongetwijfeld die waarbij een schrijfwijze van één FN wordt gekarteerd. Ieder van ons heeft een familienaam, die haast dagelijks gebruikt wordt. Men voelt zich bijgevolg individueel aangesproken door een visuele voorstelling van de verspreiding van zijn eigen naam.

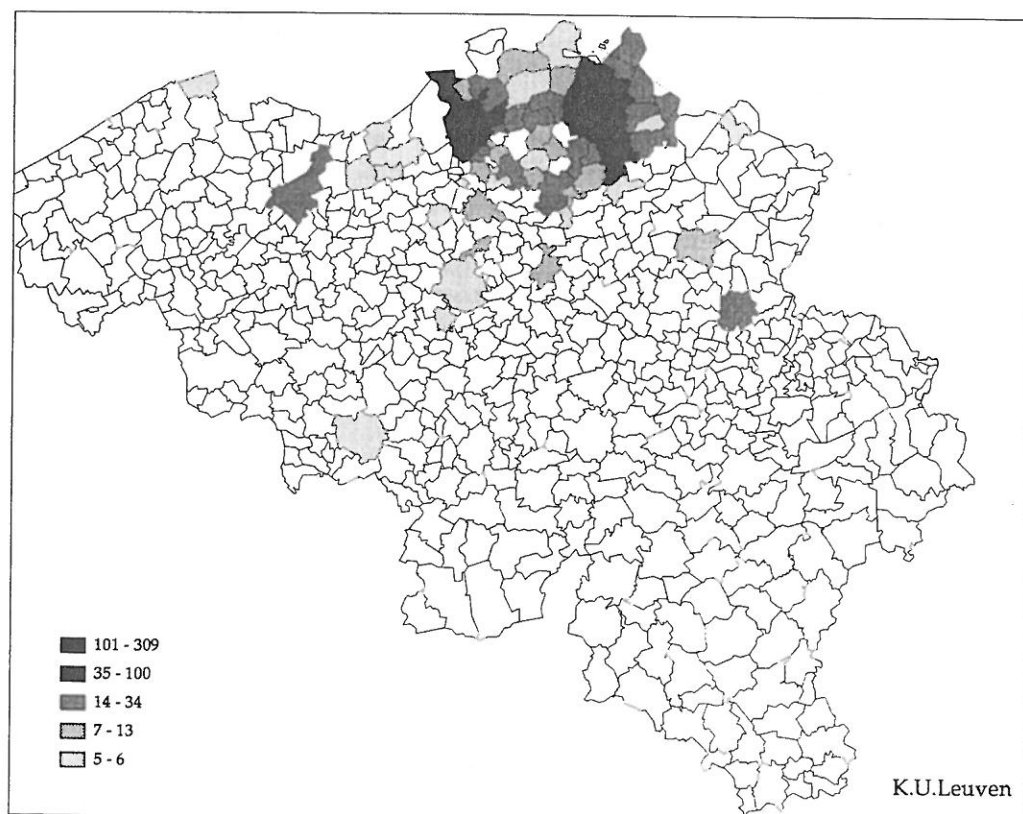
Het karteerprogramma² voorziet twee mogelijkheden om de verspreiding van een Belgische of een Nederlandse FN, gecombineerd met de frequentie ervan, voor te stellen. Waar en hoe vaak een FN voorkomt, kan worden gemarkeerd met kleuren of met een symbool dat varieert in lengte naargelang de frequentie.

1.2.1.1.1 VLAKKENMETHODE (MET KLEURARCERINGEN)

Voor de zgn. kleurenversie maakt het programma telkens opnieuw, bij iedere selectie van een FN, een aangepaste schaalverdeling in 5 graden, die elk een overeenstemmende kleur krijgen in de legende. Geel staat voor de laagste, paars voor de hoogste frequentie. Tussen die twee uitersten zitten als kleurschakeringen oranje, lichtrood en donkerrood. Bij een afdruk op papier worden deze kleuren verschillende grijswaarden. In de legende staat naast

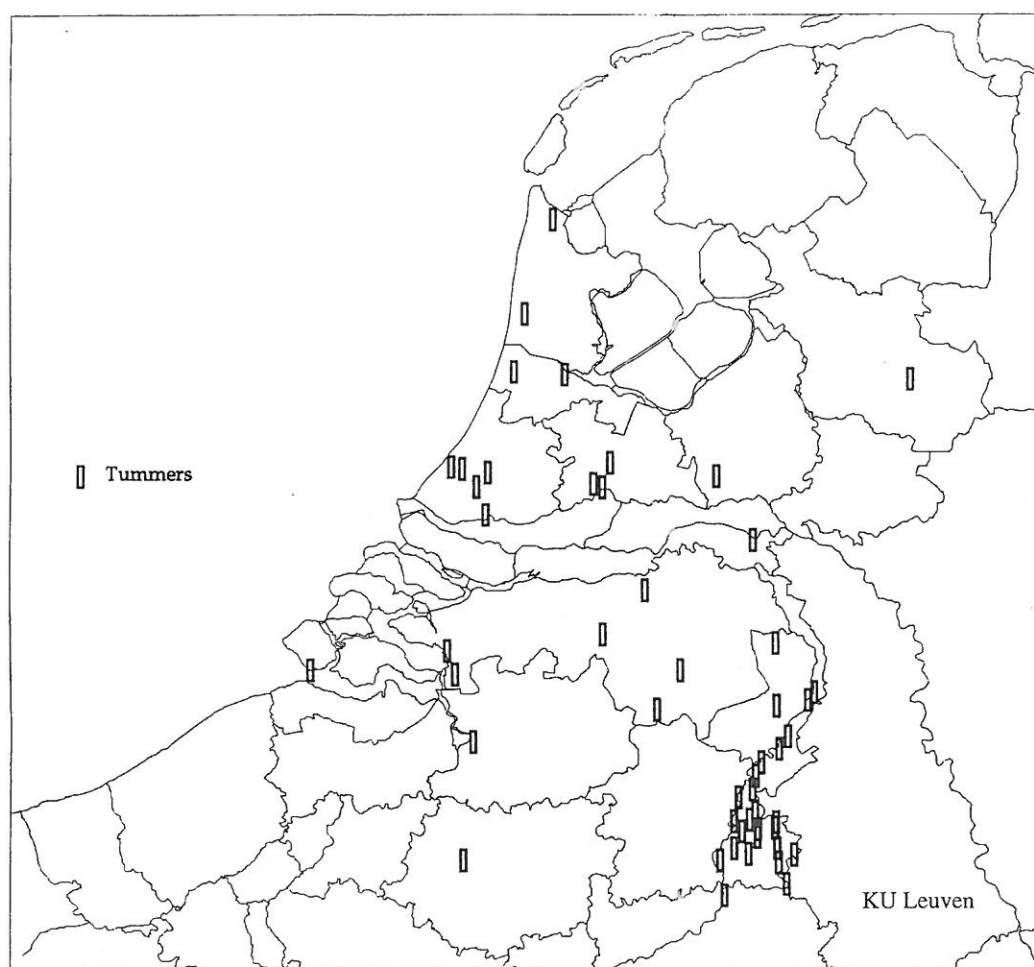
de kleur het minimum en het maximum aantal naamdragers voor die kleurschakering (absolute aantallen). Een voorbeeld: kaart 1, met de verspreiding van de FN *Proost* in België, moet als volgt worden gelezen: in de lichtst gekleurde gemeenten wonen 5 of 6 Belgen die *Proost* heten; in de gemeenten die het donkerst gekleurd zijn, wonen 101 tot 309 Belgen met die naam. De overige gemeenten die op de kaart zijn ingekleurd, bevinden zich tussen die twee polen, met resp. 7 tot 13, 14 tot 34 en 35 tot 100 naamdragers. De precieze aantallen per gemeente kunnen uiteraard uit het gegevensbestand worden opgevraagd.

Dat een FN als *Proost* minstens 101x voorkomt in kleine gemeenten als Vosselaar, Beerse, Lille en Kasterlee heeft naamkundig meer betekenis dan de aanwezigheid van 309 naamdragers *Proost* in Antwerpen, een stad met 700 000 inwoners. In de dichtbevolkte grote steden wonen allicht vijf mensen met dezelfde naam. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat Antwerpen, Gent en Brussel, met hun hoge bevolkingsdichtheid, haast altijd verschijnen op de kaart. Bij een telwijze die de verhouding tussen het aantal naamdragers en het totale aantal inwoners per gemeente verrekent, zal Antwerpen vermoedelijk niet paars, maar rood gekleurd zijn. Niettemin zullen met een andere berekeningswijze de verhoudingen o.i. niet fundamenteel veranderen: de FN *Proost* is hoe dan ook een Kempische naam, waarvan de bakermat ligt in de Antwerpse Kempen.

Kaart 1: *Proost*

Kaart 2: Tummers

1.2.1.1.2 SYMBOOLMETHODE

Het is ook mogelijk om in de gemeenten waar een FN voorkomt een symbool aan te brengen dat varieert in grootte naargelang er veel of weinig naamdragers zijn. Dat symbool kan een verticale, een horizontale of een schuine streep zijn, een balk, een cirkel, een driehoek, een veelhoek ... Ook hier wordt er gewerkt met vijf symboolgroottes. De grootte van de symbolen op de kaart stemt logaritmisch overeen met het aantal naamdragers. Deze werkwijze voorkomt dat in een stad als Antwerpen, waar duizenden mensen *Peeters* of *Janssens* heten, bij de selectie van deze namen een symbool verschijnt dat buiten de kaart valt en/of omliggende gemeenten bedekt. Kaart 2 illustreert de symboolmethode: de verspreiding en de frequentie van de FN *Tummers* wordt voorgesteld met verticale balkjes. *Tummers* is een typisch Limburgse FN. De naam komt frequent voor in het zuiden van Nederlands Limburg, maar is elders zo goed als onbekend.

1.2.1.2 DE VLAMING IS HONKFAST

Hoewel er uit cartografisch oogpunt bezwaren tegen deze werkwijze kunnen worden ingebracht, is onze ervaring

dat vooral de vlakkenkaarten met kleuren het grote publiek sterk aanspreken. Deze kaarten ogen mooi en het kaartbeeld is gemakkelijk te interpreteren. Meestal bevestigt de kaart wat men al weet: dat zijn familie in deze of gene streek woont.

Het merendeel der familienamen komt geconcentreerd voor in een aaneengesloten gebied in een bepaalde streek en wordt door enkele honderden mensen gedragen. De kaarten met de verspreiding van de FN *Proost* en *Tummers* (kaart 1 en 2) zijn hiervan goede voorbeelden. Zeer courante namen als *Van den Berg*, *Peeters*, *De Smet*, *De Vos* enz., die op verschillende plaatsen tegelijk konden ontstaan, hebben uiteraard een ruimere verspreiding: ze komen in grote delen van het taalgebied voor. Een klein aantal namen wordt door een groot aantal mensen gedragen, terwijl een groot aantal namen door een klein aantal mensen, wordt gedeeld.

Het karteren van de verspreiding van honderden FN heeft ons geleerd dat de Vlaming een honkvast wezen is. Het is goed mogelijk om de bakermat van een FN te lokaliseren. Op een kaart van België met de verspreiding van één FN is meestal een kerngebied te onderscheiden waar deze naam zeer courant is, dat dan uitdijt naar de bredere omgeving, waar de frequentie van de naam afneemt. Verbrokkelde

kaartbeelden, met opvallende lacunes op de kaart, zijn zeldzaam en wijzen vaak op het uitsterven van de naam. Dat wil niet zeggen dat Vlamingen in het geheel niet zouden verhuizen. Van elke FN zijn wel naamdragers te vinden die zich buiten hun streek van herkomst hebben gevestigd. Zo oefenen de grote steden een zekere aantrekkingskracht uit. Toch trekt slechts een minderheid van de Vlamingen weg uit zijn geboortestreek. De uitgewekenen zijn in hun nieuwe woonplaats doorgaans niet meteen zeer talrijk, zodat de meeste naamkaarten een homogeen verspreidingsbeeld blijven te zien geven.

Een tweede naamkundig argument voor de stelling dat de Vlaming honkvast is, is de verspreiding van FN als *Van Aerschot*, *Van Mechelen*, *Brusselmans* enz. Deze namen, die een lokaliseerbare plaatsnaam bevatten, wijzen op migratie in vroegere tijden. Een inwoner van Aarschot die zich elders vestigde, werd door zijn nieuwe burens "die van Aarschot" genoemd, hetgeen naamkundig vertaald werd als *Van Aerschot*. Nu blijkt dat FN van dit type, in de naamkunde "herkomstnamen" genoemd, doorgaans slechts in een straal van 30 tot 50 km rond de plaats van herkomst verspreid zijn. De FN *Van Aerschot* komt voor in het gebied tussen Aarschot en Brussel. De Mechelaars zijn noordwaarts getrokken naar Antwerpen en het arrondissement Turnhout, waar veel *Van Mechelens* wonen. Een tweede kerngebied van de FN *Van Mechelen* is er in Zuid-Limburg. Deze concentratie spreekt de stelling van de streekgebondenheid niet tegen: de Limburgse *Van Mechelens* ontleen hun naam aan het Limburgse Mechelen-aan-de-Maas of Mechelen-Bovelingen. Voormalige inwoners van de hoofdstad tenslotte zijn naar het Hageland getrokken (FN *Van Brussel*) of naar het Waasland (FN *Brusselmans* en *Van Brussel*). Toen onze FN eeuwen geleden ontstonden, was de mobiliteit veel beperkter dan nu: met paard en kar konden afstanden minder gemakkelijk worden afgelegd dan met de auto of de trein vandaag. Niettemin blijkt uit de verspreiding van de hedendaagse FN dat de gemiddelde Vlaming ook nu bij voorkeur in de eigen streek blijft.

1.2.1.3 DE NEDERLANDER IS VAKER VERHUID

De invloed van migratie op de verspreiding van de FN is in Nederland veel groter dan in België. In Nederland is er meer migratie (geweest) dan in België, wat niet betekent dat de Nederlanders naar alle windstreken zouden zijn verhuisd. Het is duidelijk dat het economisch en politiek zwaartepunt van Nederland, de welvarende Randstad Holland, Nederlanders uit alle hoeken van het land heeft aangetrokken. Bij het onderzoek van naampatronen in de Randstad moet men er bijgevolg steeds rekening mee houden dat het beeld vertekend wordt door de vele gemigreerde, niet-autochtone familienamen. In de driehoek Rotterdam-Den Haag-Amsterdam komen in grote aantallen Friese namen op *-stra* voor (*Zijlstra*, *Terpstra*, *Boon-*

stra), Groningse namen op *-sema* (*Hoeksema*, *Wiersema*), Drentse namen op *-ing* (*Oosting*, *Hoving*), Overijsselse namen met het voorzetsel *te* (*Ter Haar*, *Ten Hove*) en Zeeuwse patroniemen op *-se* (*Janse*, *Pieterse*, *Cornelisse*). Uit de familienamenvoorraad van deze provincie is tevens op te maken dat heel wat Friezen zijn neergestreken in de kop van Noord-Holland, dat niet zonder reden ook West-Friesland wordt genoemd.

Uit het toonaangevende noordwesten van Nederland zijn daarentegen veel minder Nederlanders weggetrokken. Relatief weinig Hollanders zijn van de Randstad verhuisd naar de zuidelijke en noordelijke provincies. Dat blijkt uit de verspreiding van autochtoon Zuid-Hollandse namen als *Den Uyl*, *Den Besten*, *Baars*, *Tromp* enz., die tot op heden voornamelijk in Zuid-Holland verspreid zijn.

De toenemende mobiliteit kan in België in de toekomst voor een diffusere verspreiding van de FN zorgen. De grote migratiestromen naar het noordwesten van Nederland zijn ten minste 50 jaar oud. Al bij de volkstelling van 1947 in Nederland kwamen in Zuid- en Noord-Holland en in de steden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag in aanzienlijke mate niet-Hollandse familienamen voor³.

1.2.1.4 FREQUENTE FN NEMEN NOG TOE IN AANTAL; ZELDZAME FAMILIENAMEN STERVEN SNEL UIT

Als men niet weet hoe iemand heet en men wil een gokje wagen naar zijn familienaam, maakt men met de namen *Janssens* en *Peeters* de meeste kans om het bij het rechte eind te hebben. De familienaam *Peeters* is de meest frequente FN in België (33 170), op de voet gevolgd door *Janssens* (32 054). Het merendeel van deze populaire namen wordt gedragen door Vlamingen: 29 021 Vlamingen heten *Peeters*, 27 369 Vlamingen heten *Janssens*. Niet minder dan 1 Vlaming op 100 of bijna 1 % van de zes miljoen Vlamingen heet dus *Peeters* of *Janssens*. Het ziet er bovendien niet naar uit dat hun aantal zal afnemen, wel integendeel. Zoals de rijken steeds rijker worden, zullen in de toekomst alsmaar meer Vlamingen *Janssens* of *Peeters* gaan heten. Omdat zij nu al met zovelen zijn, hebben zij de meeste kansen om hun familienaam door te geven aan nakomelingen. De familienamen die nu al weinig frequent zijn, dreigen daarentegen in even snel tempo te verdwijnen. Familienamen worden in ons land doorgegeven van vader op zoon. Ook dochters krijgen de naam van hun vader, maar zij kunnen die niet op hun beurt doorgeven aan hun kinderen. De vererfbaarheid van de familienamen langs de mannelijke lijn werd officieel vastgelegd ten tijde van Napoleon, maar ook in de eeuwen daarvoor was het – tenminste in Vlaanderen – al de gewoonte om kinderen de familienaam van vader te geven. In Nederland daarentegen hadden, vooral dan in de noordelijke en oostelijke provincies, hele bevolkingsgroepen in 1811 nog geen vaste familienaam (Ebeling, 1993, pp.82-

83). Dat de gezinnen de laatste twee decennia steeds kleiner zijn geworden, heeft gevolgen voor de verscheidenheid van ons naampatrimonium. Met een gemiddelde van amper twee kinderen per gezin heeft een man één kans op vier dat hij twee zonen en dus twee potentiële naamdragers krijgt, twee kansen op vier dat hij een zoon en een dochter krijgt en dus één nieuwe naamdrager voortbrengt en één kans op vier dat hij twee meisjes krijgt en zijn naam bijgevolg in zijn familietak verdwijnt. Als we weten dat bijna de helft van de Belgische familienamen (48 %) op dit ogenblik slechts één, twee of drie naamdragers telt (Germain, 1989, pp.148-149), is het duidelijk dat een groot aantal nu al zeldzame familienamen over één of twee generaties verdwenen zal zijn. Dit proces zou kunnen worden afgeremd door familienamen ook overdraagbaar te maken via de moeder. Indien de vrouw een weinig frequente familienaam draagt, zou het koppel ervoor kunnen opteren om die naam aan hun kinderen te geven. Op die manier zouden zeldzame familienamen voor het nageslacht kunnen worden bewaard. Een suggestie voor de wetgever?

1.2.2 Symboolkaarten met contrasterende types FN

Een tweede type kaarten, waarmee het eigenlijke familie-naamgeografisch onderzoek wordt doorgevoerd, zijn symboolkaarten waarop de regionale spreiding van verschillende types FN wordt voorgesteld. De FN worden eerst gegroepeerd op basis van taalkundig-formele kenmerken. Iedere taalkundige variabele krijgt vervolgens een symbool, waarvan de betekenis in de legende wordt beschreven. Het karterprogramma projecteert tenslotte de contrasterende taalkundige variabelen, die zelf voor een reeks FN staan, op de kaart. Het spreekt vanzelf dat de selectie en de samenvoeging van FN van groot belang is voor het welslagen van de onderneming. Hier raakt men de kern van het werk van de taalkundige. Bij deze methode, die in de variabelenlinguïstiek gebruikelijk is, komt het erop aan tegenstellingen in het familienamenbestand te zoeken en de contrasterende types met hun frequentie op de kaart voor te stellen.

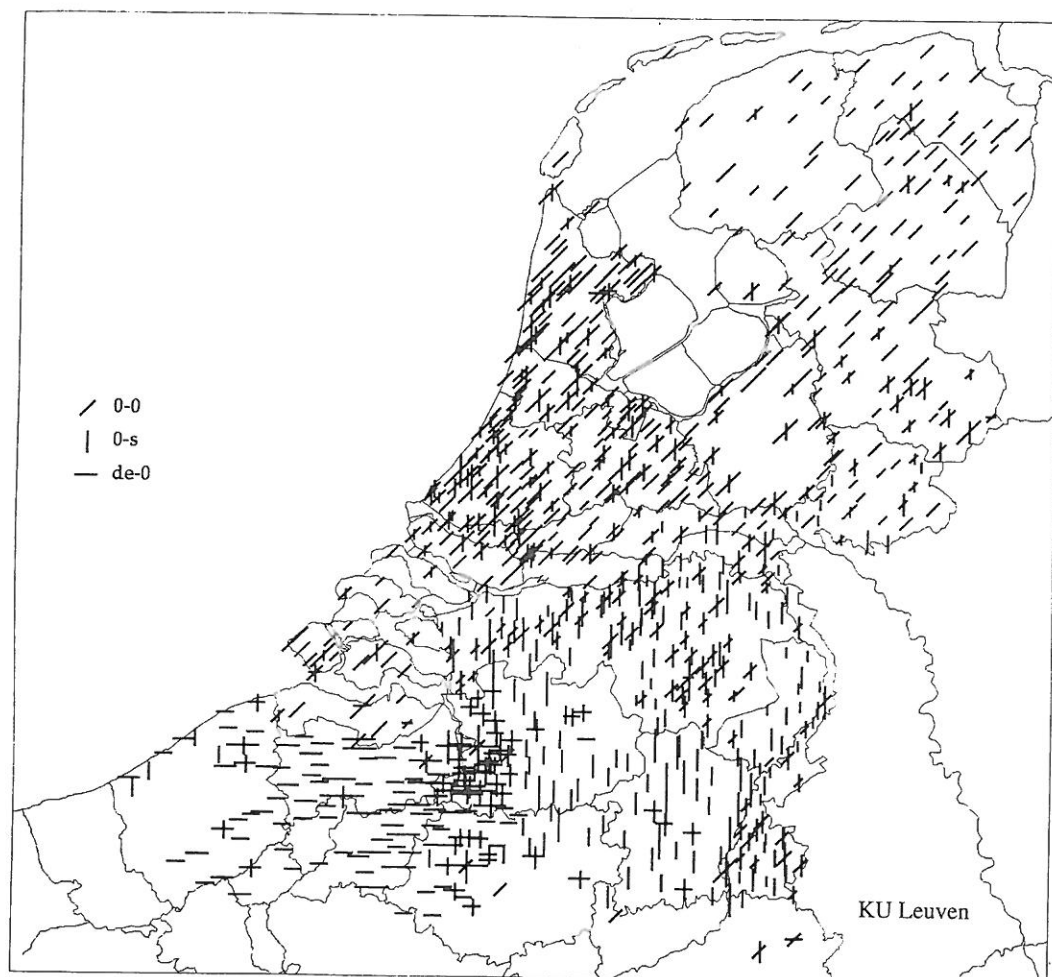
We geven een voorbeeld. De FN *De Decker*, *Deckers* en *Dekker* zijn inhoudelijk verwant: ze bevatten alle drie hetzelfde, nog doorzichtige grondwoord "dekker". Deze namen behoren tot de categorie van de beroepsnamen. De eerste naamdrager was een dekker, een man die lei- en rietdaken maakte. Naar de betekenis is er verwantschap tussen deze drie namen, hun vormelijke opbouw is evenwel verschillend. De FN *De Decker* is gevormd door voorvoeging van het lidwoord aan de nominatiefvorm, de FN *Deckers* is gevormd door toevoeging van de genitiefuitgang -s, de naam *Dekker* is een lidwoordloze nominatiefvorm. Om de geografische verspreiding van deze drie naampatronen (nominatief met lidwoord, genitief op -s, nominatief zonder lidwoord) te leren kennen, hebben we uit het bestand alle FN, gevormd met *dekker*, geselecteerd

die tot een van deze drie types terug te brengen zijn. Daarvoor werden zgn. "regular expressions" gebruikt, dat zijn zoekprocedures die ruim genoeg gedefinieerd zijn om ten minste alle varianten van een FN op te leveren. Uit het aangemaakte bestand werden vervolgens manueel de FN die geen variant zijn van de gezochte naam geschrapt en samenstellingen en simplicia gescheiden. Bijna alle samenstellingen van "dekker" zijn vormen van "leidekker", hetgeen erop wijst dat de meeste daken in de Middeleeuwen leien daken waren.

De Belgische varianten van de FN, gevormd met het simplex *dekker*, zijn, in dalende volgorde van frequentie: in België *Dedecker*, *Deckers*, *Dekkers*, *Decker*, *Dedeckker*, *Dedecker*, *Dedekker*, *Dekker*, *Deckkers*. Het Nederlandse namenbestand bevatte de volgende FN met *dekker*, eveneens in dalende volgorde van frequentie: *Dekker*, *Dekkers*, *Deckers*, *Decker*, *Dedecker*. De spelling van de Belgische FN is gevarieerder dan die van de Nederlandse FN (zie hierover punt 2.1.). De drie onderscheiden types komen echter zowel in België als in Nederland voor, zij het met een verschillende frequentie. Dit laat al vermoeden dat de geografische spreiding van de drie types verschillen tussen België en Nederland zal te zien geven.

De volgende stap in de procedure is de toekenning van een grammaticale code aan iedere naamvorm. Zoals gezegd hebben we drie contrasterende types onderscheiden: de nominatief met voorgevoegd lidwoord (code "de-0"), de genitief met uitgang -s (code "0-s"), de nominatief zonder lidwoord (code "0-0"). In het gekozen voorbeeld kregen de FN *Dedecker*, *Dedeckker*, *Dedecker* en *Dedekker* de code "de-0"; de vormen *Deckers*, *Dekkers* en *Deckkers* de code "0-s" en de FN *Decker* en *Dekker* de code "0-0". Het karterprogramma kent vervolgens aan iedere code een symbool toe. De beschikbare symbolen zijn verticale en horizontale streep, schuine en diagonale streep, driehoek en omgekeerde driehoek, vierkant en ruit, horizontale en verticale balk, plusteken en cirkel. De symbolen kunnen op het scherm worden gecombineerd met kleuren (groen, rood, blauw, geel, zwart). Vaak was het nodig om de keuze van de symbolen manueel te maken, omdat de automatische toekenning een te druk of een onduidelijk kaartbeeld opleverde. Aangezien in eerste instantie de FN zijn onderzocht die frequent zijn en een goede spreiding over het taalgebied te zien geven, zijn de meeste kaarten goed gevuld. In vele gemeenten zullen bovendien twee of meer symbolen elkaar overlappen. De formele opbouw van FN is streekgebonden, maar er zijn vaak geen strikte scheidingen tussen de diverse naampatronen. In veel gevallen stoten we op overgangsgedieden waarin twee of meer naamtypes naast elkaar voorkomen. Tussen vele types zijn er vloeiende overgangen. De frequentieverhouding tussen de varianten, die overeenstemt met de lengte van de symbolen, maakt dan duidelijk welk type dominant is resp. een minderheidspositie inneemt.

Kaart 3: dekker

De variabelenkaarten zijn het best leesbaar indien gewerkt wordt met streepjes als symbolen. Varianten met een beperkt verspreidingsgebied kunnen dan aanvullend met figuren worden voorgesteld.

De kaart *dekker* (kaart 3) maakt duidelijk dat onze FN geen willekeurige bouwsels zijn, die zich op toevallige wijze verspreid hebben over het taalgebied. Ze zijn integendeel volgens lokaliseerbare, regionaal verschillende mechanismen opgebouwd.

FN gevormd met *dekker* komen in het hele taalgebied voor. Hun morfologische opbouw verschilt niettemin naargelang de plaats van voorkomen. Wat de verspreiding van de drie types bij de beroepsnamen met *dekker* betreft, kunnen we het taalgebied in een zuidwestelijk, een zuidoostelijk en een noordelijk gebied indelen. Het zuidwestelijke gebied is het meest homogeen: in de provincies West- en Oost-Vlaanderen komen haast uitsluitend vormen met voorgevoegd lidwoord voor: FN *Dedecker*. Ongeveer in het midden van ons land, aan de Schelde-Denderlijn, is er een vrij breed overgangsgebied waar het nominatietype met lidwoord overgaat in het genitietype: FN *Deckers* en varianten. Dat genitietype domineert in de oostelijke helft van de provincies Brabant en Antwer-

pen en in Limburg. Het genitiefgebied strekt zich bovendien verder naar het noorden uit tot aan het Nederlandse Rivierengebied. Het omvat naast Nederlands-Limburg ook de Nederlandse provincie Noord-Brabant, met uitlopers naar Utrecht, Gelderland, de Achterhoek en de Randstad Holland toe. Ten noorden van de Grote Rivieren overheerst het nominatietype zonder lidwoord: FN *Dekker*. In Noord- en Zuid-Holland behalen de vormen *Dekker* hun grootste concentratie. In de noordoostelijke provincies (Friesland, Groningen, Drente, Overijssel) is hun verspreiding weliswaar minder dicht dan in de Randstad, maar de lidwoordloze nominatiefvormen zijn hier wel genoeg de enige vormen. Er is zo goed als geen vermenigving met de andere types. Ook Zeeland maakt deel uit van dit nominatief-zonder-lidwoord-gebied. In Noord-Brabant en het zuiden van Nederlands-Limburg is de nominatief *Dekker* ook verspreid, maar deze vorm is er duidelijk minder frequent dan het -s-genitietype.

De kaart met de verspreiding van de FN gevormd met *dekker* is niet de enige kaart met beroepsnamen waarop typologisch deze driedeling in het taalgebied verschijnt. We kunnen met des te meer zekerheid beweren dat we hier een naamgeografische grens op het spoor zijn, naar mate op andere kaarten met de morfologische opbouw

van beroepsnamen hetzelfde kaartbeeld verschijnt. Het komt er dus op aan parallellen te vinden die de gevonden structurele indeling bevestigen.

Bij de kartering van een groot aantal andere beroepsnamen op dezelfde wijze (bv. *bakker, visser, mulder, smid, kuiper* enz.) is gebleken dat de regionale verdeling van de morfologische types bij andere beroepsnamen aansluit bij het kaartbeeld van *dekker* (zie hierover Marynissen, 1995, pp.147-160). Weliswaar zijn de overgangszones tussen de verschillende types bij de ene naam wat breder dan bij de andere, maar de globale driedeling in het taalgebied komt telkens opnieuw tot uiting. Bij de ontrafeling van de geografisch-structurele samenhang van de beroepsnamen in ons taalgebied, stoten we op breuklijnen in het Nederlandse taallandschap!

2 Enkele opmerkelijke resultaten

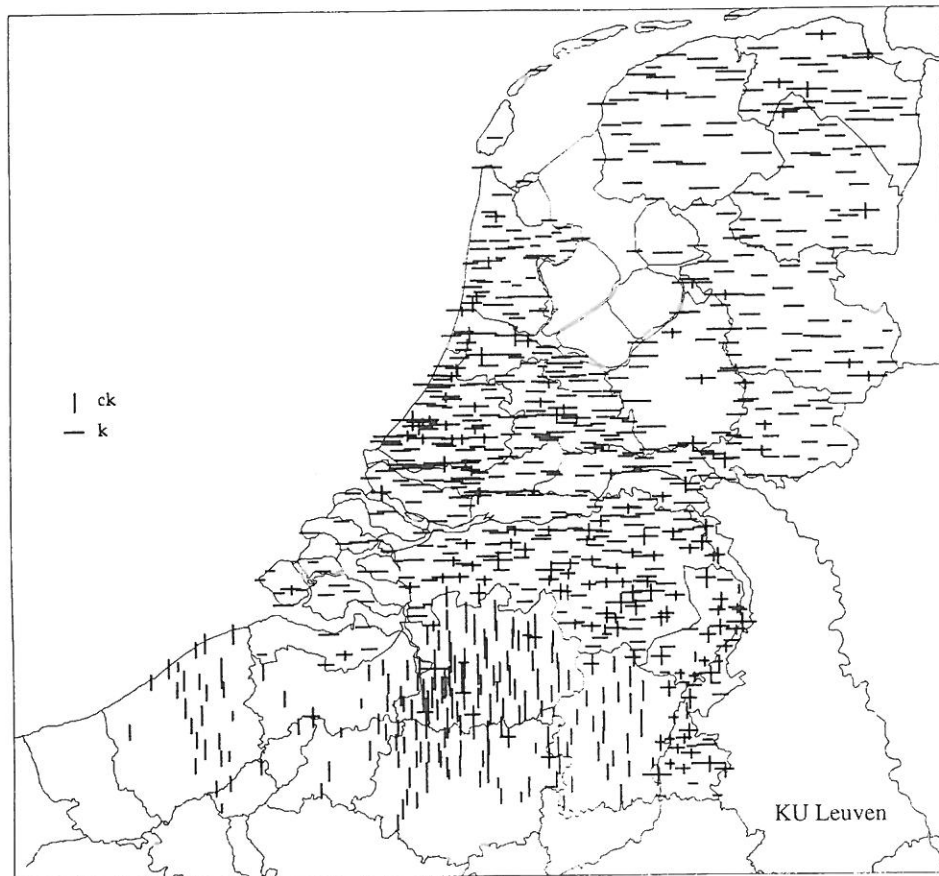
Het onderzoek naar de naamvorm van de Belgische en Nederlandse FN spitst zich toe op de spelling, de klanken, de morfologie en de lexicale kenmerken van de FN. Op deze vier gebieden is er immers variatie in de FN. We lichten een aantal sprekende resultaten toe aan de hand van enkele naamgeografische kaarten.

2.1 Tegenstellingen in de spelling

De rijksgrens tussen België en Nederland is heel vaak géén naamgeografische grens, maar voor één deelaspect is ze dat duidelijk wel: voor de spelling van de FN. Wie een Belgisch en daarnaast een Nederlands telefoonboek opslaat, zal opmerken dat de spelling van de Nederlandse en de Belgische FN verschilt. Om welke verschillen gaat het en hoe zijn die ontstaan?

De spelling van de Belgische FN oogt veel archaischer dan de schrijfwijze van de Nederlandse namen. Zowel wat de spelling van de klinkers als die van de medeklinkers betreft, wijken de Belgische FN in opvallende mate af van de huidige standaardtaal, terwijl de Nederlandse FN daar nauwer bij aansluiten.

De medeklinker *k* bijvoorbeeld wordt in België in FN in de regel weergegeven met *ck*, in Nederland met *k*, zowel in het begin, in het midden als aan het einde van FN, vergelijk bv. *Cuyper/Kuiper, Dedecker/Dekker, Van Dijck/Van Dijk*. De verbinding "*ks*" wordt in België met *ckx* geschreven, in Nederland met *ks*, vergelijk *Hendrickx/Hendriks, Dierckx/Dierks*. Bij de klinkers valt onder meer de in beide delen van het taalgebied verschillende spelling van de lange vocaal *a* op: *ae* (België) resp. *aa* (Nederland), vergelijk bv. *Claes/Klaas, Dehaene/Haan, Adriaens/Adriaans, Maes/Maas* (meer voorbeelden in Marynissen, 1995, pp.143-147).

Kaart 4: dijk

Op kaart 4 zijn alle FN die het grondwoord *dijk* bevatten, samengebracht (*Van Dijk, Dijckmans*, maar ook alle vormen *Dijkstra, Ten Dijk, Op de Dijk* enz.). Bij de grammaticale codering is er een onderscheid gemaakt tussen de vormen met spelling *k* (horizontale streepjes) en die met spelling *ck* (verticale streepjes). Aan de Belgisch-Nederlandse grens is er een vrij abrupte overgang van *-ck*-vormen naar *-k*-vormen. Enkel Nederlands Limburg en het oosten van Noord-Brabant, waar naast de frequentere *-k*-vormen ook spellingen *-ck* voorkomen, kan men als een menggebied bestempelen. De grens tussen beide spellingtypes valt dus in hoofdzaak samen met de staatsgrens tussen België en Nederland, behalve in het zuidoosten.

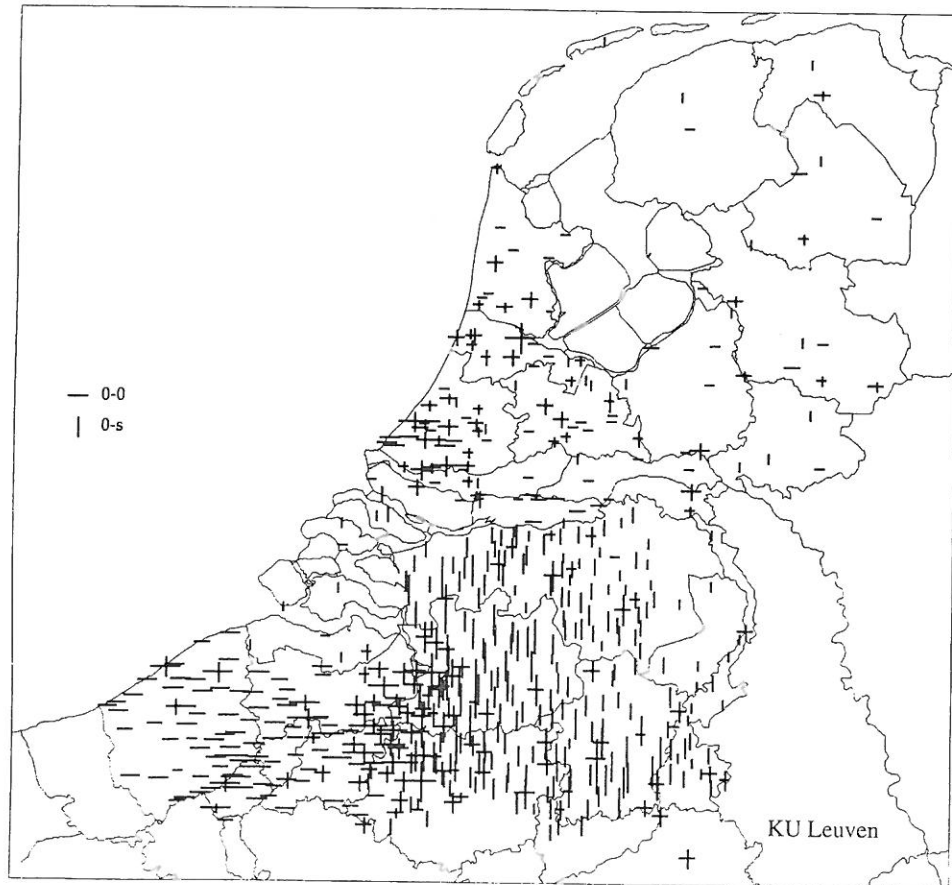
Onze FN zijn historische taalvormen. Sinds ze ca. 200 jaar geleden wettelijk zijn vastgelegd, kon er aan hun schrijfwijze niets meer veranderen. De spelling van de Belgische FN is vastgelegd door de Fransen in 1795, op een ogenblik dat de zuidelijke schrijftaal nog heel wat regionalismen bevatte, die dan ook in de spelling van de FN bewaard zijn. In Nederland, dat later onder Frans bewind is gekomen dan België, kwam de verplichting om een vaste FN te laten registreren pas in 1811. In Nederland was intussen in 1804 de spelling Siegenbeek ingevoerd, waarmee de spelling van het Nederlands voor het eerst genormeerd werd. Voor de schrijfwijze van de in 1811 vastgelegde FN richtte men zich naar de spellingregels van Siegenbeek: om die reden sluit de spelling van de

Noord-Nederlandse FN in het algemeen beter aan bij de spelling van de standaardtaal nu. Ten gevolge van administratieve maatregelen die met een tijdsverschil van ruim 15 jaar werden genomen, is er in België meer variatie behouden in de schrijfwijze van FN, terwijl de spelling van de Nederlandse FN meer gestandaardiseerd is.

Daar Nederlands Limburg als gevolg van zijn politieke geschiedenis minder is beïnvloed door de officiële noordelijke spelling, treedt er in die provincie een vermenging van de Belgische en Nederlandse schrijfwijzen op. Nederlands-Limburg heeft langer bij het Zuiden gehoord dan de rest van Nederland. De Staatse Landen aan de Maas, die in 1795 door de Bataafse Republiek aan Frankrijk waren afgestaan, maakten deel uit van de Oostenrijkse Nederlanden, die in 1794 door de Fransen waren veroverd. In 1795, vroeger dus dan in de rest van Nederland en vóór de spellingregeling van Siegenbeek, werd in deze gebieden de burgerlijke stand ingericht, waardoor men verplicht was zijn naam schriftelijk te laten fixeren.

2.2 Morfologische tegenstellingen

De morfologie, een deeldiscipline van de taalkunde, bestudeert hoe de woordvorming (afleiding en samenstelling) en de flexie (verbuiging en vervoeging) in een taal verloopt. Vertaald naar de FN betekent dit dat de formele opbouw van de FN onderzocht wordt. Iedere eigenaam

Kaart 5: *-brecht(s)*

bevat een grondwoord dat oorspronkelijk een soortnaam was. Hoe werd met die soortnaam vervolgens een FN gevormd? Daarvoor zijn er verschillende mogelijkheden, denk maar aan het namentrio *Dedecker* (nominatief met lidwoord)/*Deckers* (genitief met uitgang -s)/*Dekker* (nominatief zonder lidwoord) (kaart 3). In de geografie van de Nederlandse FN komt het er niet enkel op aan deze vormingsprocédés te inventariseren, maar vooral om de geografische verspreiding van de diverse types te achterhalen en te interpreteren.

De tegenstelling tussen de FN *Dedecker* en *Deckers* was een voorbeeld van een morfologische tegenstelling in de FN. De scheidingszone tussen beide types bevond zich in de buurt van de loop van de Schelde en de Dender. De lokalisering van deze naamgeografische grens is geen alleenstaande, toevallige bevinding; ze komt ook terug bij namen uit andere categorieën FN.

De Schelde-Dendergrens is bijvoorbeeld ook heel duidelijk waar te nemen in de categorie van de patroniemen. Patroniemen of vadersnamen zijn FN die gevormd zijn met de voornaam van de vader, waaraan eventueel een uitgang is toegevoegd, bv. *Willems*, *Wouters*, *Jacobs*, *Hu-brechts* enz. Bij de patroniemen, samengesteld met het Germaanse element *-brecht* als tweede lid, wordt het duidelijk dat een voornaam in het zuiden van het taalgebied op twee manieren tot FN kon worden, nl. door toevoeging van de genitiefuitgang -s (genitief-type) of zonder toevoeging van een uitgang (nominatief-type). De realisering van beide mogelijkheden levert bij deze FN morfologische tegenstellingen op als *Aelbrecht/Aelbrechts*, *Robbrecht/Robbrechts*, *Lambrecht/Lambrechts* enz.

Vlaanderen heeft een groot aantal namen op *-brecht(s)*. Het Belgische FN-bestand bevat in totaal 93 schrijfvarianten van 16 verschillende samenstellingen met *-brecht(s)* (zie Marynissen, 1991, p.34). Het Nederlandse bestand telt 103 schrijfvarianten van 21 verschillende patroniemen met *-brecht(s)*. Op kaart 5 heb ik de genitiefvormen gezamenlijk afgezet tegenover de nominatiefvormen. De grens tussen *-brecht-* en *-brechts-*vormen loopt ter hoogte van de Schelde-Dender. Rekening houdend met het grote aantal namen dat hier gecombineerd is, gaat het om een verbluffend scherpe grens. In Nederland is het type patroniemen met *-brecht* veel zeldzamer. De westelijk-Noord-Brabantse *-brechts-*vormen sluiten aan bij het Vlaamse genitiefgebied. Ten noorden van het Rivierengebied overheeft de *-brecht-*variant.

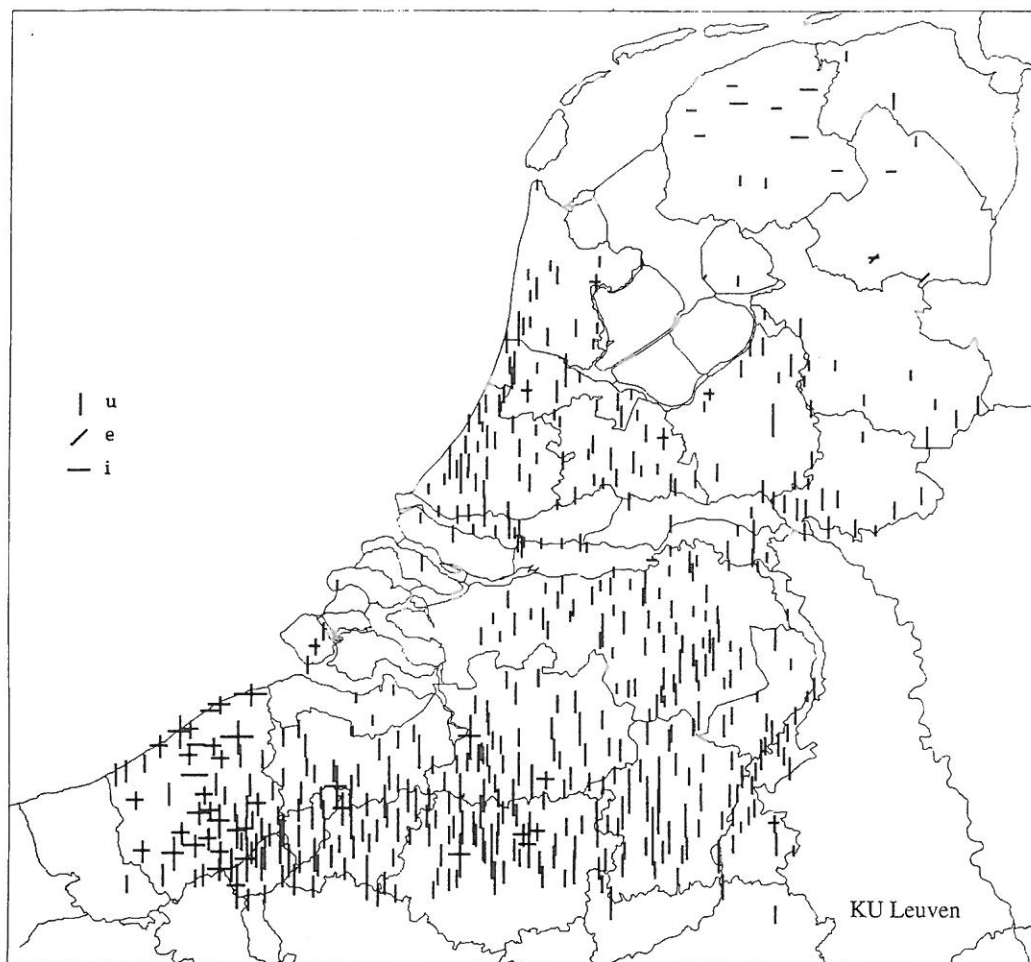
Rivieren vormen niet alleen vaak natuurlijke grenzen tussen landen en/of provincies; ook in de taalkunde, meer bepaald in de dialectologie, fungeren rivieren vaak als scheidingslijnen. Een brede rivier als de Schelde was een natuurlijke hinderpaal voor contact. Contact leidt tot overeenkomsten in de taal, gebrek aan contact leidt tot verschillen. Ook politieke of kerkelijke grenzen kunnen de eigenheid van de taal in een gebied beïnvloeden hebben. De methode in de taalgeografie waarbij men om taalgren-

zen te verklaren de geschiedenis van een gebied bestudeert en coincidenties zoekt tussen taalgrenzen en historische of natuurlijke grenzen, is de extra-linguïstische methode. Men gaat ervan uit dat de talige structuur van een gebied grotendeels het gevolg is van zijn geschiedenis. Bij deze methode worden taalgrenzen verklaard aan de hand van factoren die buiten de taal liggen.

Een tweede interpretatiemethode, de intern-linguïstische methode, zoekt de verklaring van kaartbeelden in de structuur van de taal zelf. Men gaat na of taalgrenzen samenvallen met andere taalgrenzen en onderzoekt of deze taalverschijnselen met elkaar correleren. De scherpe grens tussen het westelijke nominatiefgebied en het oostelijke genitiefgebied ter hoogte van de Schelde-Dender, is in alle categorieën FN terug te vinden. Uit archiefonderzoek is op te maken dat er aanpassingen zijn gebeurd in de richting van deze grens. Zo zijn ten oosten van de Schelde-Dender een aantal namen secundair gegenitieveerd (zie Van Loon, 1981, pp.369-380) en op die manier ingepast in het gangbare naamsysteem. In laatste instantie stoten we hier op de zeer oude tegenstelling tussen het Ingweoonse of Kust-Westgermaanse en het Frankische of Continentaal-Westgermaanse gebied.

2.3 Klankvariatie

Onze FN zijn ca. 200 jaar geleden definitief vastgelegd; sindsdien konden ze niet meer evolueren. In die zin zijn het versteende, historische taalvormen, die een ouder taalstadium weerspiegelen. In de periode waarin de FN zijn ontstaan, was er nog nauwelijks sprake van een Nederlandse standaardtaal, maar bestond het Nederlands uit een conglomeraat van dialecten. Via de moderne FN kunnen we meer te weten komen over de kenmerken van die streektaalen. Meer bepaald zijn de FN een belangrijke bron voor het onderzoek naar de klankstructuur van de vroegere dialecten. Iedere eigenaam gaat terug op een soortnaam. Hoe die soortnaam werd uitgesproken, is vaak nog af te leiden uit de FN waarin deze soortnaam gebruikt is. Met het woord *bakker* bijvoorbeeld zijn de beroepsnamen *Debacker* en *Beckers* gevormd. Net zoals in de huidige dialecten wordt er gevarieerd tussen *a* en *e*. In de FN zijn beide varianten bewaard. Dat onze FN nauw aansluiten bij de dialecten, betekent niet noodzakelijk dat de klankgrens die we bij een nu dialectisch uitgesproken woord kunnen tekenen, en de grens van de klinkervariatie bij de overeenkomstige FN geografisch precies overeenstemmen. De moderne dialecten evolueren nog steeds, de FN niet meer. Belangrijke klanktegenstellingen in de dialecten vinden we weliswaar terug in de FN, maar de geografische afbakening van het klankverschijnsel in de huidige dialecten en in de FN hoeft niet exact dezelfde te zijn. Goossens (1978, p.221) heeft een vergelijking gemaakt van de kwaliteit van de korte klinker in *bakker* in FN, in de huidige dialecten en in de historische oorkondentaal.

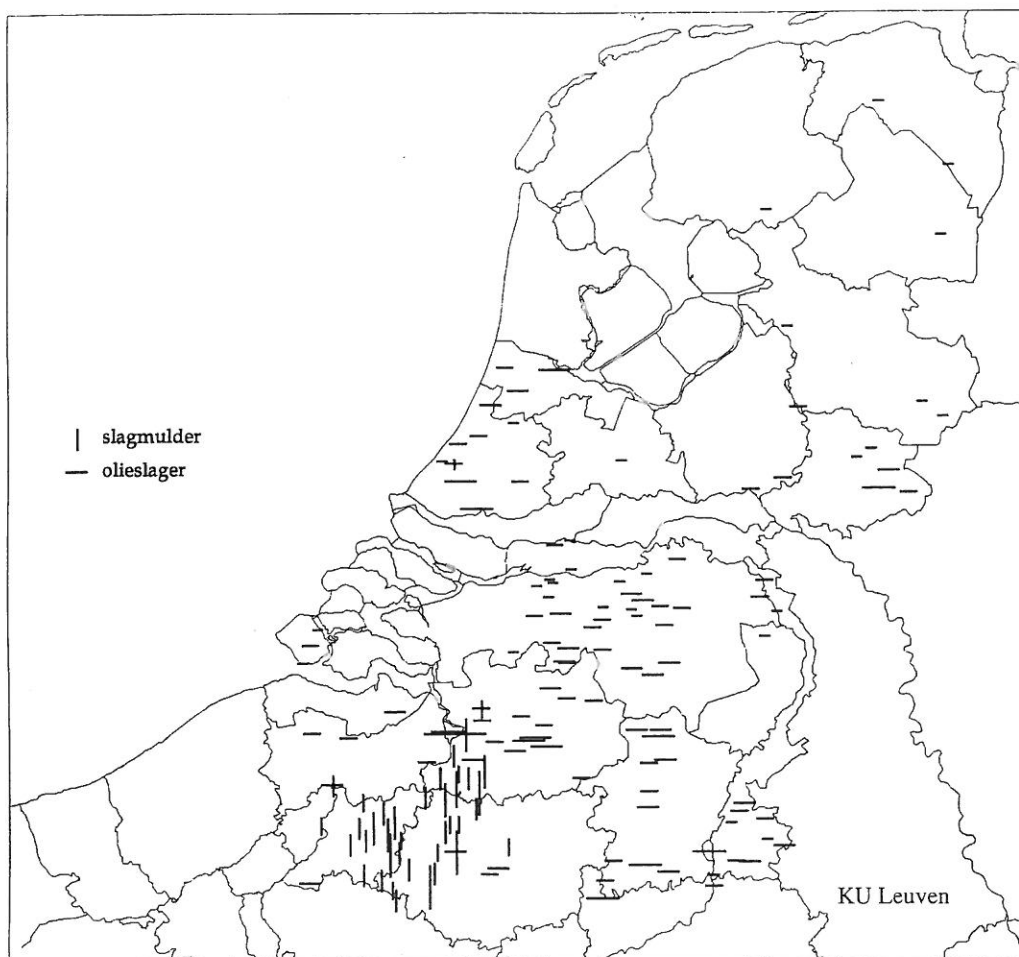

Kaart 6: put / pit / pet

Hij stelt vast dat het *bekker*-gebied in het verleden uitgebreider is geweest dan nu. Er heeft zich in de laatste eeuwen een lintvormig vernieuwingsgebied met *-a* geschoven tussen een oorspronkelijk Noord-Brabants en een Vlaams-Brabants-Limburgs homogeen *bekker*-gebied. De familienamenkaart toont in Noord-Brabant een vermenigving van de oudere vormen *Beckers* en de nieuwe vormen *Bakker(s)*. De FN-kaart geeft hier dus taalgeografisch een oudere toestand weer dan de dialectenkaart.

Dat is niet helemaal het geval bij de FN gevormd met *put* (kaart 6) en zijn tegenhanger in de huidige dialecten. Langs de Noordzeekust wordt de klinker van *put* met gespreide lippen uitgesproken in plaats van met geronde lippen: *pit* in plaats van *put*. Dit verschijnsel heet in de fonologie "ontronding". De ontronde klinker *i* (*pit*), eventueel verder geopend tot *e* (*pet*), komt in de dialecten voor in de hele provincie West-Vlaanderen, in Zeeland, een enkele keer in Noord-Holland en in Friesland⁴. Het is een kustverschijnsel. Daarnaast zijn er in Vlaanderen drie kleinere ontrondingsgebiedjes: in de omgeving van Aalst, in Zuid-Brabant rond Leuven en in Zuid-Limburg. Op de FN-kaart met de vormen *put-pit* (kaart 6, FN *Vandeputte*, *Vandepitte*, *Puttemans*, *Pitstra* e.d.) is de *i* in de naam *Vandepitte* behouden in West-Vlaanderen, zij het dat hij

daar afgewisseld wordt met *Vandeputte*, welke vorm haast even frequent is. Van de drie Vlaamse ontrondingsgebieden is enkel het Zuid-Brabantse gebiedje in de FN bewaard. Het dialectische *pit*-gebied rond Aalst en dat in Zuid-Limburg komen in de FN niet tot uiting. In Nederland ziet het FN-kaartbeeld er nog homogener uit. Enkel in Friesland is de ontronde klinker in de FN terug te vinden, met name in de Friese FN *Pitstra*. Overal elders bevatten de Nederlandse FN met *put* een *u*, zoals in de standaardtaal het geval is. In Zeeland zijn er jammer genoeg zeer weinig FN met *put*; het schaarse materiaal wijst er niettemin op dat ook hier niet *i*, maar *u* overgeleverd is in FN. Bij het onderzoek naar klanktegenstellingen hebben wij meer dan eens vastgesteld dat in Vlaanderen het vocalisme van de FN en van zijn appellatieve tegenhanger in de dialecten nog nauw bij elkaar aansluit. In Nederland is die overeenstemming veel minder uitgesproken of zelfs afwezig. Dit kan er op wijzen dat niet alleen de spelling van de Nederlandse FN, maar ook hun klankvorm bij hun fixering aangepast is aan de standaardtaal. In Nederland was de standaardisering van het Nederlands in de 18de eeuw veel verder gevorderd dan in Vlaanderen. Kennelijk zijn een aantal dialectische eigenaardigheden in Nederland weggewerkt uit de familienamen. Dat veronderstelt

Kaart 7: olieslager / slagmulder

tevens dat het verband tussen eigennaam en soortnaam op dat ogenblik nog doorzichtig was. Nader onderzoek is nodig om te bepalen in welke mate de standaardiserings-tendens de klankvorm van de Nederlandse FN beïnvloed heeft.

2.4 Lexicale variatie

Onze familienamen zijn oorspronkelijk gevormd met soortnamen of appellatieven. In heel wat gevallen zijn die soortnamen voor ons nog herkenbaar, denk maar aan namen als *Vandenberghe* ("berg"), *Vandenbossche* ("bos"), *De Langhe* ("lang"), *De Corte* ("kort"), *De Backer* ("bakker"), *Smidts* ("smid"), *Dewolf* ("wolf") enz. In andere gevallen moet men een historisch woordenboek raadplegen om te achterhalen op welke soortnaam een familienaam teruggaat. Wie weet bijvoorbeeld dat de naam *De Boosere* een bijnaam is voor een kegelaar? In het Midden-Nederlands bestond er een werkwoord *bosen*, *boosen*, met de betekenis 'kegelen'. Dat werkwoord is later in onbruik geraakt.

Onze FN leren ons iets over de oudere woordenschat van het Nederlands. De soortnamen die zij bevatten, werden in ieder geval gebruikt op het ogenblik dat de FN ontston-

den, maar kunnen uit de hedendaagse Nederlandse woordenschat zijn verdwenen.

Voor een bepaald begrip kunnen, afhankelijk van de geografische verspreiding, verschillende woorden worden gebruikt. In de taalkunde noemt men dit verschijnsel "heteronymie". Ook nu nog zijn er lexicale verschillen in het Nederlandse taalgebied, bv. Noord-Nederlands *zoenen*, Zuid-Nederlands *kussen*. Een paar eeuwen geleden, toen het Nederlands nog niet gestandaardiseerd was, was die regionale variatie in de woordenschat groter dan nu. De lexicale variatie die we in de FN aantreffen, weerspiegelt de variatie die ten tijde van het ontstaan van de FN in de woordenschat van het Nederlands aanwezig was. De ruimtelijke verdeling van de lexicale varianten hoeft evenwel niet dezelfde te zijn gebleven.

Zo hebben we vastgesteld dat de benaming voor de *slager* in het zuidoosten van het taalgebied bewaard is in de FN *Slegers*. In het zuidwesten daarentegen, in de provincie Oost-Vlaanderen, werd de slager vroeger *vleeshouwer* genoemd, dat blijkt uit de verspreiding van de Oost-Vlaamse FN *Devleeschouwer* en varianten (Marynissen, 1994, pp.296-298). *Slager* is weliswaar het Standaardnederlandse woord voor 'persoon die dieren slacht en vlees verkoopt' geworden, maar in een groot deel van de Vlaamse dialect-

ten heeft men het nu over een *beenhouwer*, een woord dat dan weer nauwelijks verschijnt in de FN.

Als we kijken naar de lexicale varianten van een nagevoeg verdwenen beroep in de FN, nl. het beroep van de olieslager (kaart 7, FN *Olieslagers, Slagmulders* e.d.), dan blijkt *slagmulder* een Zuid-Oost-Vlaams-West-Brabants woord te zijn. Het Standaardnederlandse woord *olieslager* komt in Noord-Brabant en sporadisch noordelijker voor, maar is ook in de Vlaamse provincies Antwerpen, Limburg en in Nederlands-Limburg duidelijk aanwezig. *Slagmulder* is dus geen algemeen Zuid-Nederlands woord; zijn verspreiding blijft beperkt tot Zuid-Oost-Vlaanderen en West-Brabant.

Door de geografische verspreiding van verschillende woorden voor eenzelfde begrip te karteren, komt een historische woordkaart tot stand. Idealiter is daarbij het hele taalgebied gevuld met symbolen voor lexicale variëteit.

Literatuur

- EBELING, R.A., (1993), Voor- en familienamen in Nederland, Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik, REGIO-Projekt Groningen, Centraal Bureau voor Genealogie, 's-Gravenhage.
- GERMAIN, J., (1989), La fréquence des noms de famille contemporains en Belgique, Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie, jg. 62, pp.139-162.
- GOOSSENS, J., (1978), Naar een Nederlandse familienaamgeografie, Naamkunde, jg. 10, afl. 3-4, pp.213-233 + 8 kaarten.
- MARYNISSEN, A., (1991), Morfosyntactische aspecten van de Belgische familienamen op basis van het "Belgisch repertorium van familienamen", Naamkunde, jg. 23, pp.29-79.

MARYNISSEN, A., (1994), Limburgse familienamengeografie, Naamkunde, jg. 26, pp.243-301.

MARYNISSEN, A., (1995), De atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied, Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie, jg. 67, pp.139-171.

VAN LOON, J., (1981), Morfeemgeschiedenis en -geografie der Nederlandse toenames, Kortemark-Handzame.

Voetnoten

- ¹ De aantallen hebben betrekking op België.
- ² Dit programma is ontwikkeld in 1990 door de heer P. Bijmens en nadien herhaaldelijk door hem aangepast. Het draait op dit ogenblik op een PC met het besturingssysteem Linux.
- ³ Over de migratie in en naar Nederland, gemeten aan de familienamen, vindt men meer informatie in de inleidingen op het *Nederlands Repertorium van Familienamen*. Red. P.J. Meertens [et al.], 14 dl. Assen, 1963-1988.
- ⁴ Ik dank Rob Belemans, die op mijn vraag een kaart met de verdeling van de klinker in *put* gemaakt heeft op basis van het materiaal van het Goeman-Taeldeman-project. Voor dit project zijn dialectopnames gemaakt tussen 1979 en 1993. Meer informatie over het project in A. Goeman en J. Taeldeman, Fonologie en morfologie van de Nederlandse dialecten. Een nieuwe materiaalverzameling en twee nieuwe atlasprojecten. *Taal & Tongval* 48 (1996), afl. 1, 38-59.